

Derleme (Review)

Biyolojik Zenginliğimizin Önemli Bir Sığınağı Köy Mezarlıkları

Şevket ALP*

Yüzünü Yıl Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Van- Türkiye
*e-mail: alpsevket@yyu.edu.tr

Özet: Başta tek tanrılı dinler olmak üzere bütün dinlerde, mezarlıklar ilahi ve manevi yönü bulunan mekânlardır. Mezarlıkların temel işlevi; ölü bedenlerin kamu sağlığını tehlikeye atmadan, toprağa dönüşümünün sağlanmasıdır. Bu nedenle ölümlere tahsis edilen mezarlıklar, toplum nezdinde özel dokunulmazlığa sahiptir. Günümüzde Anadolu'da köy mezarlıkları, sahip oldukları işlevin gereği olarak çevrenin korunmasında; böylece, dış etkenlerden ve hayvanlardan korunmaktadır. Bu korumanın sonuçlarından biri de; Anadolu'nun pek çok yerinde köy mezarlıklarında doğal bitki örtüsünün korunduğundan birçok yabani tür için doğal sığınağa dönüşmüş olmasıdır. Arazi çalışmalarında bazı yörelerdeki mezarlıkların; başta geofitler olmak üzere doğada azalan birçok yabani tür için yaşam alanı olduğu belirlenmiştir. Bu çalışma, Anadolu'nun eski köy mezarlıklarının bu özelliğine dikkat çekmek amacıyla hazırlanmıştır. Son yıllarda, başta Doğu Anadolu Bölgesi olmak üzere Anadolu'da, köylerden kentlere göç hareketi hız kazanmıştır. Boşalan veya nüfusu gittikçe azalan eski köylerde mezarlıklar, hayvanların otlama alanına dönüşerek tahrip olmaktadır. Eski köy mezarlıkları, kaynak rezerv alanları veya ex-situ koruma alanı olarak görülmeli ve bu alanların en iyi nasıl değerlendirilebileceği ve alanlardan nasıl yararlanılabileceği gibi konular ele alınmalıdır. Bu konularda bilimsel araştırmaların yapılması ve bu alanların korunmasına yönelik sonuca dönük kararların alınması hususunda önlemler geliştirilmelidir.

Anahtar kelimeler: Anadolu, Doğal bitki örtüsü, Ex-situ korunma, Göç

Village Graveyards, an important place of refuge of biological richness

Abstract: The graveyards are places which the dead people are buried, especially in monotheistic religions. The main function of the graveyards is, to provide the circulation of dead bodies to the ground without jeopardizing the public health. Because of this reason, these places which are assigned to dead people, have special have been sheltered. The village graveyards in Anatolia are surrounded as a necessity of their function; so they are protected against external factors and animals. One of the results of this application; the village graveyards at the most of Anatolia has become a natural sanctuary for many wild plant species since they keep the natural vegetation. It is determined in the field studies that the graveyards in some regions are the living areas with many wild species which are slowly fading, especially for geophytes. This study has been prepared to attract attention to this property of old village graveyards of Anatolia. In the late years, in the Anatolia, especially in the Eastern Anatolia Region, the migration from village to cities has increased. The graveyards in the empty or population decreasing old villages are becoming the grazing areas of the animals and they are being damaged. The old village graveyards should be considered as a source of reserve area or ex-situ conservation area and they should be considered in respect of how to evaluate in a best way and how to utilize from these areas. Precautions should be taken to protect these areas during processing of scientific studies and making decisions intended to the conclusion about these subjects.

Key words: Anatolia, Natural vegetation, Ex-situ conservation, Migration

Giriş

Dünyanın en önemli üç önemli fitocoğrafik merkezlerinin kesişme noktasında bulunan Anadolu; coğrafi konumu, jeolojisi, iklimsel, coğrafik ve topoğrafik bakımdan farklılığı nedeniyle biyolojik zenginlik açısından dünyanın en önemli gen merkezlerinden biri olup, Avrupa kıtasında bulunan bitki türlerinin %75'ini barındırmaktadır (Anonim, 2001; Torlak ve ark., 2010).

Türkiye yaklaşık 3.700 endemik olmak üzere toplam 12.000'den fazla bitki taksonu ile zengin bitki çeşitliliğine sahiptir (Torlak ve ark., 2010). Bu zenginliğin korunması, tehlike altına girmemesi veya yok olmaması konusunda topluma büyük bir sorumluluk yüklemesine rağmen, 19. ve 20. yüzyılda Türkiye'deki sekiz endemik bitki taksonunun tükendiği bilinmektedir. Bunlardan ikisi Keban Barajı su toplama havzasının doldurulması sırasında sular altında kalarak, diğerleri ise aşırı otlatma ve yerleşimin yol açtığı tahribat sonucunda yok olup nesilleri kaybolmuştur (Ekim, 1991; Anonim, 2001).

Türkiye, son on yılda ekonomik ve sosyal açıdan belirgin değişikliklere uğramış, küresel ekonomi içerisinde hızlı bir şekilde büyüyerek diğer ülkeler ile rekabet edecek seviyeye gelmiştir. Türkiye'deki bu ekonomik ve sosyal kalkınmaya paralel olarak, doğal alanlar üzerindeki baskı ve tahribat da her geçen gün artmıştır.

Hızlı Kalkınmayla Doğal Alanlar Üzerine Gelen Baskı

Bu hızlı kalkınma son yıllarda ülkemizde doğal alanların üzerindeki baskıyı giderek artırmaktadır. Ülkemizin doğal kaynakları üzerindeki baskısı, beş ana başlık altında toplanabilir; bunlar kentleşme, artan madencilik faaliyetleri, yanlış tarımsal teşvik paketleri, tedavi veya yerel mutfak ürünleri tüketimi amacıyla doğal bitkisel ürünlere artan ticari talep olarak sıralanmaktadır.

Son on yıldır ekonomik kalkınma hareketleri ve artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılanması gerekliliği nedeniyle kentleşme ivmesi hızlandı. 2000 yılında Türkiye nüfusunun % 64.9'u kentlerde yaşarken, 2013 yılında nüfusun % 91.3'ü kentlerde yaşamaktadır (Hatunoğlu ve Eldeniz, 2012; TÜİK, 2014). 2000 yılında Türkiye'nin toplam tarım alanı 38 757 bin hektar iken, 2013 yılında bu değer 26 379 bin hektara düşmüştür (TÜİK, 2014). Bu süreçte yaklaşık 2.500 bin hektar tarım alanı kaybedilmiştir. 2000 yılında toplam işlenen tarım alanı 26 379 iken, 2013 yılında toplam işlenen tarım alanı 23 806 bin hektara düşmüş ve 13 yıl içinde 2573 bin hektar tarım alanı kaybedilmiştir (TÜİK, 2014). Büyüyen ve yayılan kentlerimiz, tarım alanlarını tahrip ettiği kadar, doğal yaşam ortamları üzerindeki baskıyı artırmıştır.

Türkiye, çeşitli maden kaynakları bakımından zengin bir ülkedir. Son yıllarda artan talep ve teknolojiye gelişmelere ayak uyduran maden işletmeciliği, günümüzde daha yoğun şekilde sürdürülmektedir. Doğal kaynaklar olan madenler ve minerallerin, insan refahı için ekonomiye kazandırılmasına yönelik işlemler (Tamzok, 2005; Tunca, ve ark. 2007; Varol ve Başpınar 2011) doğal yapının bozulmasına ve bitki örtüsünün tahribine yol açmaktadır. 2001 yılından sonra, tarımsal destekleme politikaları değiştirildi. Tarımsal destekleme alımlarıyla girdi sübvansiyonlarını ikame yerine, araziye esas alan "Doğrudan Gelir Desteği" ödenmesi esas alınmaya başlandı (IBRD, 2001). 2001 yılında kayıtlı olan çiftçi sayısı 2.182.767 kişi ve 121.964.486 hektar 2011 yılında, 2.288.366 kişi ve 156.287.667 hektar arazi için destek verilmiştir (TKB, 2013). Sisteme giren tarım alanlarının bir kısmında hiçbir tarımsal aktivitenin yapılmadığı görülmektedir. Buna bağlı olarak bu alanlar birçok doğal bitkinin barındığı araziler olmaktadır (Aşur ve Alp 2008). Yapılan bu tarımsal desteklerin beklenmeyen etkisi, tarım vasfını kaybetmiş, fakat doğal bitkilerin yayıldığı hazine arazilerinin sürülmesi bitkilerin doğal alanlarındaki bitkilerin tahribine neden olmuştur.

Günümüzde ilerleyen teknolojinin beraberinde getirdiği sağlık sorunlarından kaçınmak için doğaya ve doğala dönüş eğilimi gittikçe artmaktadır. Bilimdeki gelişmelere rağmen, farmakoterapinin bitkilerden köken aldığı gerçeği "doğanın mucizevi iyileştirici gücü" şeklinde medyada abartılarak işlenmektedir (Erdem ve Ata Eren 2009). Son dönemde "doğala dönüş romantizmi" düşüncesi ile bitkisel ürünlerin "ilaç" gibi kullanılması çok sayıda kişiyi koruyucu ya da tedavi edici amaçlarla çeşitli bitki ve bitkisel ürünleri ticari olarak kullanmaya teşvik etmektedir (Bingüllü ve Buharalıoğlu 2013). Tedavi amaçlı artan bu talep, doğal bitkilerin üzerindeki ticari baskıyı da artırmaktadır.

Ülkemizde yemek olgusu, sadece bir karın doyurma eyleminden çok yüzyılların birikimi ile kültürün bir parçası olmuştur. Anadolu insanı bu mutfak kültürünü oluştururken etrafında yetişen yabancı bitkileri de kullanmıştır. Bu kapsamda beslenme alışkanlıklarının oluşmasında yabancı bitkilerin etkisi bölgeden bölgeye değişiklik göstermiştir (Ertuğ, 2004; Beşirli, 2010; Sağır, 2012). Son yıllarda yerel kültürün birçok alanında olduğu gibi yerel mutfak ve yemek kültüründe de eskiye özlem duyulmuş, bu durum yabancı bitkilerle yapılan yemeklere ilgiyi artırmıştır (Kesici, 2012). Yabancı bitkilere artan ilgi ticarete dönüşünce bu durum bitkilerin bilinçsizce toplanmasına neden olmuştur. Bu da doğal bitkiler üzerindeki baskıyı artırmıştır. Bu tahribat doğa yıkımı sorununu ve doğanın korunmasını gündeme getirmiştir.

Ş. ALP

Anadolu'nun pek çok yerinde, kalkınma hamlelerinin getirdiği tahribat biyolojik çeşitliliği tehdit etmektedir. Köy mezarlıkları, kalkınma hamlelerinin getirdiği bu tahribata karşı doğal bitki örtüsünün korunduğu bir sığınağa dönüşmüştür.

Köy Mezarlıklarının Önemi

Köy mezarlıkları, ölenlerin yakınları tarafından hatırlanmak ve anılmak üzere köyün yakınında etrafi çevrilerek koruma altına alınan alanlardır. Anadolu'da köy mezarlıklarında ölü gömme gelenekleri, genel olarak İslâmî esaslara bağlı şekilde yerine getirilmektedir. İslam dini, mezarlara saygıyı emreder ve mezarlıkta bulunan tek bir otun dahi koparılmasını, mezarların tahrip edilmemesini ister (Güçlü ve ark. 1996; Demirci, 2001). Köy nüfusunun azlığı, köye ulaşımın sınırlı olmasından dolayı köy mezarlıkları biyolojik çeşitlilik açısından biyologlar, ekologlar ve diğer bilim insanlarının dikkatini çekmektedir. Örneğin, nesli tehlike altında olan veya yok olmaya yüz tutan bazı orkide türleri, dünyada sadece birkaç öbek halinde Anadolu'daki tek bir köy mezarında tespit edilebilmiştir (Kreutz, 2009). Bahçe gülleri cami, türbe; mezarlıklar gibi kutsal mekanlarda tespit edilmiştir (Alp ve ark. 2006; Özçelik ve Orhan 2014).

Anadolu'nun pek çok köy mezarlıkları, kentleşme faaliyetlerinin getirdiği tahribata karşı, yaşama alanını kaybeden birçok doğal bitki örtüsü için; mezarlıklar doğal sığınağa dönüşmüştür. Köy mezarlıklarının biyolojik zenginliği hakkında henüz yapılmış çalışmalar bulunmamaktadır. Bu çalışmada, köy mezarlıklarının barındırdığı biyolojik çeşitlilik açısından irdelenmiş ve mezarlıkların sahip olduğu biyolojik çeşitliliğe dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte çalışmada, uzun yıllar yapılan doğal flora belirleme çalışmalarında köy mezarlıklarında tespit edilen türler gündeme getirilerek eski köy mezarlıklarının korunmasına yönelik önlemler alınmasının gerekliliği ve bu yaklaşımın aynı zamanda birçok yabancı türün de korunmasındaki önemi vurgulanmıştır.

Çalışmanın temelini oluşturan taksonlar 1999-2013 yılları arasında Batman, Bitlis, Hakkâri, Muş, Siirt, Şırnak ve Van illerinde yapılan çalışmalar esnasında doğal bitki örtüsü gelişimine terk edilmiş eski dağ köy mezarlıklarında tespit edilen bitkisel materyaldir (Koyuncu ve ark. 1999; Özzambak ve ark., 2010; Özzambak ve ark. 2014). Mezarlıklarda tespit edilen ekonomik değeri olan, dar yayılışlı veya tehlike altında olan bitkilerin teşhisi Davis (1965-1985)'e göre yapılmıştır.

Anadolu'nun her köşesinde, bitki örtüsü farklı özellikler gösterir; bu bağlamda her bölgedeki mezarlıkların sahip olduğu potansiyel, diğerlerinden farklıdır. Köy mezarlıkları, başta soğanlı bitkiler olmak üzere, doğada gittikçe azalan, dar yayılışlı veya nesli tehlike altında olan birçok takson tespit edilmiştir (Şekil 1, 2, 4). Mezarlıklarda var olan doğal taksonlar dışında, terslale, lale gibi güzel görümlü veya nergis gibi bölge folklorunda yeri olan bazı doğal türlerin tohum ve tohumlukları insan eliyle taşınarak mezarlıklarda çeşitliliğin artırıldığı tespit edilmiştir (3, 6, 7).

Şekil 1. Hakkâri Yüksekova'daki mezarlık yetişen *I. reticulata* var. *reticulata*

Şekil 2. Mezarlıkta *E. spectabilis* (Çiriş)

Şekil 3. Van/Gevaş yatırda yetişen *F. imperialis* (ters lale)

Şekil 4. Van-Bitlis karayolunda halk arasında şehitlik olarak bilinen alanda *A. elongatum* subsp. *elongatum* ve *Ulmus* ssp. (karaağaç)

Ş. ALP

Şekil 5. Hakkâri/Derecik te köy mezarlığındaki yaşlı meşe ağacı

Şekil 6. Mezarlıklarda *A. coronaria*

Şekil 7. Öndeki mezarlıkta *N. tazetta*, arkadaki mezarlıkta *S. lutea* Acısu Köyü/Şırnak

Köy mezarlılarında tespit edilen taksonlar aşağıda sıralanmıştır;

Nergisgiller (Amaryllidaceae)

Allium akaka S.G.Gmelin
Allium atrovioleaceum Boiss.
Allium callidictyon C.A.Meyer)
Allium giganteum Regel
Allium pallens L. subsp. *pallens*
Allium paniculatum L.
Allium stipitatum Regel
Gagea Salisb.
Galanthus L.
Narcissus poeticus L. subsp. *poeticus*
Narcissus tazetta L.
Sternbergia lutea [L.] Ker-Gawl. ex Sprengel
Sternbergia vernalis [Mill.] Gorer & J.H.Harvey

Araceae (Yılanyaştığıgiller)

Arum elongatum STEVEN subsp. *elongatum* STEVEN

Asparagaceae (Kuşkonmazgiller)

Bellevalia Lapeyr.
Muscari Mill.

Caryophyllaceae (Karanfilgiller)

Dianthus L.
Gypsophila L.

Colchicaceae (Acıçiğdemgiller)

Colchicum L.

Iridaceae (Süsengiller)

Crocus L. (Çiğdem)
Iris [Baker] Sealy
Iris barnumiae Foster & Baker
Iris L. (Kokar süsen)
Iris lycotis Woron.
Iris paradoxa Steven f. *choschab* [Hoog] B.Mathew & Wendelbo
Iris reticulata M.Bieb. var. *reticulata*
Iris Schott ex Baker)
Iris x germanica L.

Ixioliriaceae (Köpekotugiller)

Ixiolirion tataricum [Pall.] Schult. & Schult.f. var. *tataricum*

Liliaceae (Zambakgiller)

Fritillaria armena Boiss,
Fritillaria imperialis L.
Fritillaria pinardii Boiss.
Ornithogalum L.
Tulipa L.

Orchidaceae (Salepgiller)

Dactylorhiza Necker ex Nevski
Ophrys L.
Orchis L.

Ranunculaceae (Düğün çiçeğiller)

Adonis aestivalis L. subsp. *parviflora* (FISCH. EX DC.) BUSCH
Anemone coronaria L.
Eranthis hyemalis Salisb.
Ranunculus L.

Rosaceae (Gülgiller)

Prunus divaricata LEDEB. subsp. *divaricata* LEDEB.
Prunus spinosa Linnaeus
Pyrus syriaca Boiss. var. *microphylla* Zoh. Ex Browicz
Rosa alba L. var. *semplena* Hort.
Rosa damascena Mill.
Rosa damascena Mill. var. *semperflorens* [Loisel. et Michel] Rowley
Rosa foetida Herrm.
Rosa foetida Herrm. var. *bicolor* [Jacq.] Willm.
Rosa hemisphaerica Herrm.
Rosa hemisphaerica Herrm. var. *plena* Hort.

Xanthorrhoeaceae (Çirişgiller)

Eremurus spectabilis Bieb.

Köy mezarlıklarında biyolojik zenginliğimize ait yabani taksonların yanı sıra kültürel bir zenginlik olan anıt ağaç özelliklerine sahip ağaçlar da tespit edilmiştir. Yeşil doku içinde geçmişle günümüz, günümüz ile gelecek arasında köprü kuran, bilimsel olduğu kadar, manevi özellikleri açısından da değerli olan anıt ağaçlar doğal mirasımızın bir parçasıdır. Anıt ağaçlar; tarihi, mistik, folklorik ve boyutsal olarak dört grupta toplanır (Genç ve Güner 2002). Köy mezarlıklarında bu dört özelliği barındıran anıt ağaçlar olduğu gibi tek bir özelliğe sahip olanlar da bulunmaktadır. Özellikle eski köylere ait mezarlıklarda farklı boyut ve özelliklere sahip insanların ilgisini çekecek anıtlaşmış veya anıt ağaç özelliklerine sahip ağaçlar tespit edilmiştir (Şekil 5). Bu ağaçlar bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel geçmişi hakkında bilgi barındıran kültürel bir peyzaj unsur olduğu kadar, bölgenin ağaç dokusu hakkında da bilgi vermektedir.

Son 50 yıldır köylerde doğum oranları yüksekken ulusal aşılama programları ile çocuk ölüm oranlarının düşmesi yaşam standardının yükselmesi nedeniyle nüfus artışı yüksektir. Ekonomik, politik ve kültürel nedenlerden dolayı, kırsal kesimlerden kentlere doğru nüfus hareketi, özellikle dağ köylerinde nüfusun hızla azalmasına neden olmuştur (TÜİK, 2014). Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, güvenlik faktörü bu süreci daha da hızlandırmıştır. Göç kentlerde; ekonomik dengesizlik, yoksulluk, çevre kirliliği ve çarpık kentleşme gibi sorunlara neden olurken, kırsal alanlarda da köy imarının zayıflamasına bunun sonucu olarak, mezarlıkların tahribatına neden olmaktadır.

Mezarlıklar, ilahiyat, arkeoloji, sanat tarihi, antropoloji gibi disiplinler için dini, sembolik, ruhani anlamlar içermekle birlikte; kent planlama ya da peyzaj mimarları için pasif yeşil alan olarak görülür. Köy mezarlıkları yerleşim alanlarının dışında olması, ulaşımın sınırlılığı vb. nedenlerden dolayı insan tahribatından uzaktır. Bu yüzden bu alanlar biyolojik çeşitlilik açısından biyologlar, ekologlar ve diğer bilim adamlarının dikkatini çekmektedir. Köy mezarlıkları biyo-çeşitlilik açısından, değerlerin korunması noktasında herhangi bir değerlendirmede henüz yer almamaktadır. Bu araştırmada köy mezarlıklarının barındırdığı biyolojik çeşitlilik incelenmiş ve köy mezarlıklarının sahip oldukları potansiyel ortaya çıkarılmıştır.

Biyolojik çeşitliliği korumak için ex-situ (doğal yaşam alanı dışında koruma ya da yapay koruma) yaklaşımı bulunmaktadır. Ex-situ koruma; gen bankaları, tohum bankaları, hayvanat bahçeleri, botanik bahçeleri vb. kuruluşlarla gerçekleştirilir. Ex-situ koruma kuruluşları içinde köy mezarlıkları da kabul edilebilir. Köy mezarlıklarının doğal yaşam alanlarına yakın olması, türler ile çevre arasındaki etkileşim ve evrimleşme süreci durmayacağından Ex-situ koruma diğer koruma alanlarından da farklılaşmaktadır. Mezarlık alanlarının korunması, toplumsal bir sorumluluktur. Kültürel mirasın olduğu kadar, biyolojik mirasın da alanı olan köy mezarlıklarının korunarak sahip olduğu değerleri gelecek kuşaklara aktarılması konusu her yönüyle tartışılması ve değerlendirilmesi gereken bir konudur.

Kaynaklar

- Alp Ş, Karagöz S, Aşur F (2006). Kaybolduğu Sanılan Tarihi Türk Gülü *Rosa hemisphaerica* J. Herrm “Plore Pleno” nin özelliklerinin Belirlenmesi Üzerine Bir İnceleme, III. Ulusal Süs Bitkileri Kongresi, 416-420, İzmir
- Anonim (2001). Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Stratejisi ve Eylem Planı, Ankara: Çevre Bakanlığı
- Aşur F, Alp Ş (2008). Determination of Possible Areas of Usage of Irises with Rhizome in Van and Its Environs in Plantation Works of Landscape Architecture, X International Symposium on Flower Bulbs and Herbaceous Perennials 886, 299-305
- Beşirli H (2010). Yemek, Kültür ve Kimlik, Millî Folklor, Sayı 87, s: 159-169
- Bingöllü B, Buharalıoğlu K (2013). Akılcı İlaç Kullanımı Açısından Bitkisel Ürünlere Yaklaşım: Rasyonalizm versus Ampirisizm, Türk Farmakoloji Dern. E-Bül.; Sayı 117,
- Davis PH (1965-1985). Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol. 1-9. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Demirci K (2001). TDV İslâm Ansiklopedisi “Kabir” maddesi, cilt: 24, sayfa: 33-35
- Ekim T, (1991). Yukarı Fırat Havzası Ekonomik Bitkileri, Kullanımı ve Doğanın Korunması. Fırat Havzası Tıbbi ve Endüstriyel Bitkileri Sempozyumu, Sayfa 7-12, Elazığ.
- Erdem S, Ata Eren P (2009). Tedavi Amacıyla Kullanılan Bitkiler Ve Bitkisel Ürünlerin Yan Etkileri. Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi, 66 (3): 133-141
- Ertuğ F (2004) Wild Edible Plants of the Bodrum Area (Muğla, Turkey), Turkish Journal of Botany, 28: 161-174 p
- Genç M, Güner Ş.T. (2002). Eskişehir İli Anıt Ağaçları II. Ulusal Karadeniz Ormancılık Kongresi, Cilt II Sayfa 510-519
- Güçlü K, Yılmaz S, Yılmaz H (1996). Kentsel Yeşil Doku İçinde Mezarlıkların Yeri, Önemi ve Erzurum Örneği, Atatürk Ü. Zir. Fak. Der. 27 (1), 1-12
- Hatunoğlu E.E, Eldeniz F (2012). 2000 Yılı Sonrası Türk Tarım Sektöründe Yapısal Dönüşüm Politikaları. Sayıştay Dergisi Sayı:86
- IBRD (2001). Agricultural Reform Implementation Project (ARIP), www.worldbank.org.
- Kesici M (2012). Kırsal Turizme Olan Talepte Yöresel Yiyecek ve İçecek Kültürünün Rolü, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 14 (23): 33-37,
- Koyuncu M, Demirkuş N, Kaya A, Aziret A (1999). Van Çevresi Geofitleri Üzerine Floristik Bir Araştırma, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van,
- Kreutz K (2009). Türkiye Orkideleri Rota Yayınları
- Özçelik H, Orhan H (2014). Türkiye'nin Gülleri, SDU Journal of Science, 9 (1): 43-55
- Özzambak ME, Sonyol ŞC, Zeybekoğlu E, Salman A, Karaağaçlı M, Alp Ş, Haspolat G, Erken K (2014). Doğal Nergisler ve Kültür Nergislerin Yetiştiriciliğinin Yaygınlaştırılması, Yeni Çeşit Adaylarının Belirlenmesi, Arazi çalışmaları
- Özzambak ME, Zanjani S.R.Y, Salman A, Alp Ş, Zeybekoğlu E, Suna B, Karaağaçlı M (2010). Lale Soğanı Yetiştirme Tekniklerinin İyileştirilmesi, Yaygınlaştırılması ve Yeni Lale Çeşitlerinin Geliştirilmesi. Arazi çalışmaları
- Sağır A (2012). Bir Yemek Sosyolojisi Denemesi Örneği Olarak Tokat Mutfağı, Turkish Studies - International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 7/4, Fall, p. 2675-2695, Ankara-Turkey
- Tamzok N (2005). Madencilik Politikası ve Maden Hukuku, Maden Mühendisliği El Kitabı, Bölüm1, Ankara,
- TKB (2013). Çiftçi Kayıt Sistemi (ÇKS) Verileri, Ankara
- Torlak H, Vural M, Aytaç Z, (2010). Türkiye'nin Endemik Bitkileri, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Pelin Ofset, Ankara.
- TÜİK (2014). Tarım ve orman alanları, 1988-2014. T.C. Başbakanlık Türkiye İstatistik Kurumu,
- Tunca M.Z, Aytemiz L, Özaltın O, Göçmen G (2007). Mermer İhracatçısı İşletmelerin Mevcut Durumlarına İlişkin Bir Araştırma, Süleyman Demirel Ün. İİBF, C.12, S.3, ss: 177- 192.
- Varol S, Başpınar E (2011). Maden İşletmelerinin Çevreye Etkisi. SDÜ, Jeoloji Mühendisliği Bölümü, Isparta SDÜ. SDUGEO e-dergi. Isparta. s.28-32.